

KLASSIKA DÁWIRI ARXITEKTURASI

Muhammedyar Alliyarov

Berdaq atındağı Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti “Kórkem-óner ” kafedrası oqıtıwshısı

Amaniyazova Mexriyúl Salamatovna

Berdaq atındağı Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti “Kórkem-óner ” fakulteti studenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10925398>

Anotatsiya. Bul maqalada klassika dáwiri arxitekturası hámde arxitektorlıq kompozitsiyalar haqqında sóz etilgen.

Gilt sóz: arxitektura, klassika, siyasiy, ekonomikalıq, detal hám bezewler.

CLASSICAL ARCHITECTURE

Abstract. This article is about the architecture and architectural compositions of the classical period.

Key words: architecture, classical, political, economic, details and decorations.

КЛАССИЧЕСКАЯ АРХИТЕКТУРА

Аннотация. Данная статья посвящена архитектуре и архитектурным композициям классического периода.

Ключевые слова: архитектура, классическая, политическая, экономическая, детали и украшения.

Eramızdan aldınğı V asirge kelip, Gretsiya óziniń siyasiy, ekonomikalıq hám mádeniy rawajlanıwınıń eń joqarı basqıshına kóterildi. Bul rawajlanıw Iran grek urıslarınan keyingi Afina mámleketiniń kusheyiwı hám qul iyelewshilik demokratiyasınıń rawajlanıwı menen baylanıslı Urıs grek iolısların Afina mámleketi átirapında birlestirdi. Urıstan keyin de Afina 150 den artıq qala-mámleketlikler ishinde basqarıw jeńilligin saqlap qaldı. Gretsiya topıraǵına tutasqan teńiz jollarına húkimran bolıp aldı. Bul tazadan -jańa bazarlardı qolǵa kirgiziwge qara teńiz jaǵasındaǵı bekkemlikleri menen aldı -satti jumısların rawajlandırıwǵa jańa múmkinshilikler jarattı. Afina eramızdan aldınğı V ásir ortalarına kelip, pútkil grek áleminiń eń iri mádeniy hám ekonomikalıq orayına aylandı.

Grek klassikasi dáwiriń shártli túrde dáslepki klassika, joqarı hám sońǵı klassika dáwirine bólinedi. Dáslepki klassika eramızdan aldınğı 490 - 450 jıllardaǵı Iran -grek urısı dáwirine tuwri keledi. Bul dáwir kórkem ónerinde realistik tendensiyalardıń artıp barıwı menen xarakterlenedi.

Dáslepki klassika dáwirinde kóp arxitektorlıq kompozitsiyaları jaratıldı, ayırım qalalar qayta tiklendi. Arxitektorlıqqa, tiykarlanıp, peripter tipindegi ibadatxanalar qurılısı jetekshi orındı iyeleydi. Olar kóbinese dáriy usılında qurıldı, lekin olardıń hár-biri arxitektordıń dóretiwshilik jaqınlawı nátiyjesinde ozine say individual pazıyletler jańalıq ashtı. Pestumdaǵı Gera ibadatxanası (er. al. V asriniń birinshi sheregi) bizgeshe jaqsı saqlanǵan. Ol jaǵdayda dáslepki klassika arxitektorlıǵına say pazıyletler kózge kórinedi.

Binanıń koefficientler bir-birine uyqas, detal hám bezewler sol tárizde isletilgen, biraq binadaǵı primitivlik hám salmaqlı kórinis onı arxaıka dáwiri menen baylanıstıradı. EGINE atawındaǵı Afina Afayn ibadatxanası (er. al. 490 j.) hám ásirese, olimpiada daǵı Zevs ibadatxanası óziniń koefficientler garmoniyası, kórkem bezeginiń elegantlıǵı menen xarakterlenedi hám grek

arxitektorliginiñ eñ jaqsı úlğilerinen esaplanadı. Zevs ibadatxanası ushın isletilgen ústinler uzaytırılıp alınıwı esabına kiritilgen.

Dáslepki klassika dáwiri arxitektorlıq kompozitsiyaların bórtpe súwretler menen bezew kórkem óneri olimpiadadağı Zevs ibadatxanası bórtpe súwretlerinde joqarı dárejege kóterildi.

Joqarı klassika. Er. al V ásirde ekinshi yarımnan baslap, Gretsiya siyasiy ekonomikalıq hám mádeniy gúlleniwinin altın dáwirin basınan keshirdi. Kórkem ónerdiñ hámme túri hám janrları rawajlanıp, joqarı klassika dáwiri adamlardıñ estetik ideal haqqındağı tusinikleri jetiliske kórkem obrazlarda kórinde.

Joqarı klassika dáwirinde Afina akropolı óziniñ ayqın kórinisin taptı. Perikl ğayratı menen Afinanıñ ishki qalası Akropol qayta tiklendi. Bul qala Iran -grek urısında wayran bolğan edi. Er. al. V ásirde úshinshi shereginde bul jerde aq marmardan jasalğan grek arxitektorliginiñ kemnen-kem ushıraytuğın eñ jaqsı ğáziyneleri bolğan. Parfenon, úlken dárwazaxana Propiley, qanatsız jeñis hayal qudayı Nikeğa atap qurılğan ibadatxana (Nike apteros) boy tikledi. Bul ımaratlar kórkem bezewlerge bay bolğan.

Mısalı Propiley diywalları mámlekettiñ jawinger tariyxın suwretleytuğın pát penen bezetilgen. Akropoldıñ ashıq maydanında Afina háykeli ornatilğan. Afina akropolı mámlekettiñ kúsh-qudiretin hám ullılığın ózgeshe ańlatpalap, grek tariyxında birinshi márte ulıwma ellin birligin kórsetip beriwshi arxitektorlıq ansamblı edi. Akropol tóbeliginiñ qaptal tareplerinde qurılğan ibadatxana hám tamashaxanalar bolsa onı jáne de kórkem muqaddes dargay dárejesine kótergen.

Grek klassikasi arxitektorliginiñ takırlanbas úlğisi, aqıl -zakawat hám afinalıqlar qawenderi bolğan Afina hayal qudayına bağıshlangan Parfenon ibadatxanası esaplanadı.

Er. al . 447 — 438-jıllarda arxitektorlar Iktin hám Kállikrat tárepinen qurılğan bul ibadatxana Afinalıqlar ushın xızmet etedi. Parfenon ibadatxanası bezew hám háykelleri bolsa dawirdiñ ullı háykelsazı Perikldiñ áskeriy xızmette bir sapta bolğanları fidiy basshilığında orınlangan.

Parfenon akropoldağı eñ biyik bina bolıp tabıladı. Bina ushın, tiykarinan, dáriy usılında islengen peripter qabıl etilgen, lekin oğan tiykarinan ion orderiniñ elementleri kiritilgen.

Parfenon aldındağı erextheon ibadatxanası arxitektor Mnesikl tárepinen er. al. IV asirde qurılğan bolıp, ol jağdayda ion orderi isletilgen. Ibadatxana kishi peshaywannıñ ústinleri ornında ornatilğan dep atalğan qızlar háykeli bolıp olardıñ peshaywan tóbesin kógerip turğan payıtları suwretlengen. Eramızdan aldınğı V ásir soñına kelip, qul iyelewshilik demokratiyası kriziske júz tuta basladı.

Arzan qul miynetiniñ kóbeyiwi erkin grajdanlar diyqan hám ónermentlerdiñ jağdayın salmaqlastıra basladı. Olar arzan qul miyneti menen basekilese almas edi. Múlkshilikte teńsizlik keskinlesedi, sotsial konflikt kúsheydi. Afina hám Pelopones arasında baslangan óz ara urıs bul krizisti jáne de kúsheytirdi. Makedoniyalıq Iskender bul krizisten paydalanıp, grek polisların óz mámleketine qosıp aldı, usınıñ menen klassika dáwiri aqırına jetti.

Polislardıñ kreziske júz tutıwı kórkem ónerde de joqarı ideallardıñ joq bolıwına, insan kúshi hám gozzallığına bolğan iseniminiñ joğalıwına sebep bola basladı. Keleside jeke map social mapden ústin kele basladı. Álbette bul dawirde insan kórinisin súwretlew, onıñ gozzallıgın jrlaw kórkem ónerde bas tema bolıp qaldı.

Keyinirek arxitektorshiliqda ibodatxanalar qurılısı kemeydi, kerisinshe, úlken tamasha orinlar social ımaratlar jaratıldı. Bular ishinde epidawirdegi teatr diodatqa iyelik etiw bolıp tabıladı. Tóbelik qaptalina islengen bul teatr bir waqtın ózinde bir neshe mın tamashagóydi siydira alǵan. Onıń qaldıqları házirge shekem bar. Bul dáwirde qurılǵan kóp gana ımaratlar, tiykarinan , bay aq súyekler buyırtpası hám qalewi tiykarında islengen.

Sonday esteliklerden Galikarnasdagi Mavsola maxbarasi, Afinalıq bay lisikrat tárepinen ornatılǵan arxitektorlıq kompozitsiyasi diqqatqa ılayıq. Onsha úlken bolmaǵan lisikrat esteligi kompozitsiyasi ózınıń ıqsham kórinisi, usınıń menen birge, ullılıǵı hám monumentallıǵı menen ajralıp turadı.

REFERENCES

1. Alliyarov M. THE ARCHITECTURE OF THE GOTHIC PERIOD IS ALSO HISTORICAL //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 5. – C. 182-184.
2. Alliyarov M. Importance of Excavation Work in the Organization and Enrichment of Museums //Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 6. – C. 35-40.
3. Alliyarov M. THE ARCHITECTURE OF THE GOTHIC PERIOD IS ALSO HISTORICAL //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 5. – C. 182-184.
4. Alliyarov M. Architecture and The Art of Designing //American Journal of Science on Integration and Human Development (2993-2750). – 2023. – T. 1. – №. 9. – C. 161-165.
5. Aziza T. TARIXIY ASARLANING JAMIYAT TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI: "YULDUZLI TUNLAR" ASARINING BOSH G'OYASI //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 42-46.
6. Tleumuratova A. J. QORAQALPOG'ISTONDA TEATR SAN'ATINING SHAKLLANISHI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLAR. – 2024.
7. Tleumuratova A. JAHON ANIMATSIYA SAN'ATIDA TARIXIY MAVZU, OBRAZLAR TALQINI VA O'ZBEK ANIMATSIYA SAN'ATIDA TUTGAN O'RNI //ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА. – 2023. – Т. 61. – №. 3. – С. 221-223.
8. Xojamuratov K. B. THE FOUNDATIONS AND FORMATION OF PAINTING IN THE FINE ARTS OF KARAKALPAKSTAN IN THE 1970S AND 1980S //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 2. – C. 341-345.
9. Xojamuratov Q. B. ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF FINE ARTS IN SCHOOLS //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 2. – C. 333-336.
10. Xojamuratov K. B. THE FOUNDATIONS AND FORMATION OF PAINTING IN THE FINE ARTS OF KARAKALPAKSTAN IN THE 1970S AND 1980S //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 2. – C. 341-345.
11. Alliyarov M. Architecture and The Art of Designing //American Journal of Science on Integration and Human Development (2993-2750). – 2023. – T. 1. – №. 9. – C. 161-165.
12. Alliyarov M. A., Rakhimbaev O. D. MONUMENTAL ARCHITECTURE OF ANCIENT KHOREZM //Матрица научного познания. – 2019. – №. 1. – С. 145-152.